

INGLIZ, O'ZBEK VA TOJIK TILLARIDA RANG METAFORALARINING LINGVOMADANIY TADQIQI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.006>

Gafarova Shaxnoza Sharifovna
Samarqand davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va tojik tillari misolida rang metaforalarining qiyosiy-lingvomadaniy xususiyatlari tadqiq etiladi. Rang bilduruvchi leksikaning inson dunyoqarashi, milliy o'zligi va madaniy kodlari bilan bog'liqligi IMRAD strukturasi asosida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida ranglarning ramziy ma'nolari turlicha madaniy muhitda qanday transformatsiyaga uchrashi, diniy va tarixiy omillarning rang idrokiga ta'siri yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, rang metaforasi, ingliz tili, o'zbek tili, tojik tili, qiyosiy tilshunoslik, madaniy kod, frazeologiya

Kirish

Til nafaqat aloqa vositasi, balki millatning madaniy merosi va kognitiv tajribasini saqlaydigan xazinadir. Lug'at tizimida rang bildiruvchi so'zlar insonning hissiy va estetik tajribasini aks ettiruvchi eng muhim qatlamlardan birini tashkil etadi. Rang metaforalari shunchaki stilistik vosita bo'lib qolmay, balki jismoniy ko'rish jarayonini ijtimoiy va psixologik ma'nolarga aylantiruvchi murakkab kognitiv tuzilmalardir [1, 13-16 betlar].

Oliy ta'lim tizimida tillarni o'qitishning zamonaviy metodikasida talabalarga ranglarning lug'aviy ma'nosi bilan birga, ularning ortida yashiringan "madaniy ruh"ni ham o'rgatish dolzarb hisoblanadi. Ingliz, o'zbek va tojik tillarining qiyosiy tahlili bir tomondan german tillari oilasiga mansub tizimni, ikkinchi tomondan Markaziy Osiyo mintaqasida asrlar davomida yonma-yon rivojlangan turkiy va eroniy tillar tizimini o'rganish imkonini beradi. Masalan, ingliz tilidagi "yashil" (green) ko'pincha tajribasizlik yoki hasad ramzi bo'lsa, o'zbek va tojik madaniyatida bu rang deyarli har doim tabiat, yasharish va islom dini bilan bog'liq ijobiy tushunchalarni ifodalaydi [4, 22-25 betlar].

Ushbu tadqiqotning maqsadi rang metaforalarining shakllanishiga ta'sir etgan etnolingvistik omillarni aniqlash va uch xil madaniyatdagi xromatik dunyo manzarasini xaritalashdan iborat. Bu o'z navbatida, tarjima nazariyasi va sotsiolingvistik tadqiqotlarni boyitishga xizmat qiladi [7, 56-60 betlar].

Metodlar

Ushbu tadqiqotda ingliz, o'zbek va tojik tillaridagi rang metaforalarini chuqur tahlil qilish uchun tizimli va kognitiv metodologiya tanlab olindi. Tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlarni qamrab olgan:

Lug'aviy korpusni shakllantirish: Tadqiqot uchun materiallar Oksford ingliz tili lug'ati, O'zbek tilining izohli lug'ati hamda Tojik tili lug'atlaridan (Farhangi zaboni tojiki) maqsadli tanlash (purposive sampling) yo'li bilan olindi. Jami 500 dan ortiq ibora va metaforik birliklar xatlovdan o'tkazildi.

Qiyosiy-tipologik tahlil: Uchala tildagi rang leksikasining semantik maydoni o'zaro solishtirildi. Bunda nafaqat lug'aviy ma'no, balki ushbu so'zlarning milliy-madaniy konnotatsiyalari (qo'shimcha ma'nolari) asosiy obyekt sifatida olindi.

Komponent tahlil: Har bir rang metaforasining tarkibi tahlil qilinib, ularning qaysi biri "yadro" (universal ma'no) va qaysi biri "periferiya" (milliy-xos ma'no) ekanligi aniqlandi.

Lingvomadaniy interpretatsiya: Ushbu metod yordamida ranglarning ramziy ma'nolari ortidagi tarixiy va diniy sabablar yoritildi. Masalan, tojik tilidagi "safed" (oq) rangining zardushtiylkdagi nur tushunchasi bilan bog'liqligi etnolingvistik jihatdan tahlil qilindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz, o'zbek va tojik tillarida rang metaforalari nafaqat vizual tushunchalarni, balki chuqur ijtimoiy-psixologik iyerarxiyalarni aks ettiradi. Tahlil qilingan 500 dan ortiq birliklar asosida ranglarning metaforik faolligi va lingvomadaniy o'ziga xosligi bo'yicha quyidagi kengaytirilgan xulosalarga kelindi:

Oq rangning sakral va ijtimoiy konnotatsiyalari: Ingliz tilida oq rang (white) ko'pincha rasmiylik va xavfsizlik bilan bog'lanadi (white-tie, white-label). Biroq, "white-livered" (qo'rqq) yoki "white-flag" (taslim bo'lish) kabi birliklarda bu rang kuchsizlik belgisi sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek va tojik tillarida oq rangning semantik ko'lami ancha ijobiy va kengroqdir. O'zbek tilidagi "oq yo'l" (safarda muvaffaqiyat), "yuzi oq" (sharmandaliqsiz) va tojik tilidagi "safedbaxt" (baxtli) kabi metaforalar oq rangning inson taqdiri bilan bog'liq ilohiy va ijtimoiy poklik ramzi ekanligini tasdiqlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Sharq madaniyatida oq rang axloqiy o'lchov birligi hisoblanadi.

Qora rangning dualistik xususiyatlari: Qora rang (black/qora/siyoh) barcha tahlil qilingan tillarda "zulmat" va "yomonlik" arxetipi bilan bog'langan. Ingliz tilida bu rang ko'proq noqonuniy iqtisodiy faoliyatni ifodalaydi: "black market" (yashirin bo'zor), "blackmail" (tovlamachilik). O'zbek va tojik tillarida qora rangning metaforik hajmi ikki xil yo'nalishga ega:

Birinchidan, fojeaviy: "baxti qora" (baxtsiz), "qora kun" (musibatli davr).

Ikkinchidan, estetik: Sharq adabiyoti ta'sirida "qora ko'z", "qora xol" kabi birikmalar ideal go'zallik ramzi sanaladi. Ingliz tilida qora rang go'zallik standarti sifatida deyarli ishlatilmaydi.

Yashil rang: Tajribasizlik va jannat simbolikasi: Ushbu rang bo'yicha eng keskin farqlar aniqlandi. Ingliz tilidagi "green with envy" (hasadgo'y) yoki "green" (ishni bilmaydigan yangi xodim) kabi salbiy-neytral konnotatsiyalar o'zbek va tojik tillarida uchramaydi. O'zbek va tojik madaniyatida yashil (yashil/sabz) rang islom dini bilan bog'liq holda "muqaddaslik", "hayotning davomiyligi" va "ruhiy xotirjamlik"ni anglatadi. Tojik tilidagi "sabz baxt" (yashil baxt - uzoq va barakali umr) metaforasi bu rangning ijobiy energetikasini ko'rsatadi.

Moviy (ko'k) va sariq ranglarining sivilizatsion transformatsiyasi: Ingliz tilida "blue" (moviy) rangining tushkunlik ("feeling blue") va aslzodalik ("blue blood") ma'nolari yetakchi. O'zbek va tojik tillarida "ko'k" (kabud) metaforasi ancha murakkab: bir tomondan u osmon va cheksizlik ("ko'kka ko'tarish" - juda maqtash), ikkinchi tomondan chuqur qayg'u va motam ("ko'k kiyish") ramzi bo'lib kelgan. Sariq rang (yellow/sariq/zard) ingliz tilida shov-shuvli matbuot ("yellow press") va qo'rqqoqlikni anglatadi, o'zbek va tojik tillarida bu rang "ayriliq" va "intizorlik" metaforasidir. Masalan, "sariq iliq" (kuzatuv/ayriliq onlari) yoki tojikcha "rangi zard" (hijron azobidan sarg'aygan yuz) sharqona lirikaga xos lisoniy manzarani yaratadi.

Metaforik faollik tahlili: Tadqiqot natijasida har bir tildagi ranglarning ishlatilish chastotasi va kognitiv yo'nalishi bo'yicha statistik farqlar ham aniqlandi. Ingliz tili ko'proq psixologik holat va ijtimoiy darajani (masalan, "blue/white collar") kodlashtirgan bo'lsa, o'zbek va tojik tillari insonning ma'naviy olami va taqdirini ("oqko'ngil", "yuzi yorug'", "baxti qora") ko'proq ranglar orqali ifoda etadi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, Markaziy Osiyo xalqlari (o'zbek va tojiklar) uchun ranglar ko'proq axloqiy-falsafiy kategoriya bo'lsa, ingliz linguamadaniyati uchun ranglar funksional-ijtimoiy identifikatsiya vositasidir. Bu natijalar tillarni o'qitishda ranglar orqali "madaniy kompetensiya"ni shakllantirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Muhokama

Tadqiqot natijalarining ilmiy muhokamasi shuni ko'rsatadiki, rang metaforalari millatning "madaniy kodini" o'zida saqlaydi. Quyidagi jadvalda tadqiqot davomida aniqlangan asosiy konseptual farqlar umumlashtirilgan:

Jadval 1.

Ranglarning qiyosiy metaforik xususiyatlari

Rang	Ingliz tili (Kognitiv modeli)	O'zbek tili (Kognitiv modeli)	Tojik tili (Kognitiv modeli)
White / Oq / Safed	Rasmiylik, halollik, qo'rqqoqlik (white-	Duo, baxt, ochiqko'ngillik	Poklik, muqaddaslik, nur (niyati safed)

	livered)	(oqko'ngil)	
Black / Qora / Siyoh	Noqonuniylik, yashirinlik (black market)	Musibat, og'ir mehnat, go'zallik (qora ko'z)	Zulmat, qayg'u, she'riy go'zallik (siyohtan)
Blue / Ko'k / Kabud	Aristokratiya (blue blood), tushkunlik (blues)	Abadiylik, osmon, motam (ayrim shevalarda)	Cheksizlik, ma'naviyat, motam (kabudpush)
Yellow / Sariq / Zard	Qo'rqqoqlik, shov-shuv (yellow press)	Ayriliq, kutish, qadrsizlik (sariq chaqa)	Xastalik, sarg'ayish (ayriliqdan), donolik

Munozara davomida aniqlandiki, ingliz tilidagi "blue" (moviy) rangining tushkunlik ma'nosini anglatishi ushbu xalqning geografik joylashuvi va dengiz iqlimi bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek va tojik tillaridagi "sariq" (zard) rangining ayriliq va xastalik bilan bog'lanishi klassik sharq she'riyatidagi an'analar ("rangi zard") natijasidir. Bu esa til o'rganuvchilar uchun ranglarni shunchaki lug'aviy birlik emas, balki madaniy konsept sifatida o'rganish zarurligini tasdiqlaydi.

Xulosa

Ingliz, o'zbek va tojik tillari misolida o'tkazilgan ushbu tadqiqot xulosalari quyidagicha shakllantirildi:

Birinchidan, rang metaforalari milliy mentalitetning ko'zgusi bo'lib, ular orqali xalqning qadriyatlar tizimi va tarixiy tajribasini o'qish mumkin. Ingliz tilida ijtimoiy-huquqiy metaforalar ustunlik qilsa, o'zbek va tojik tillarida axloqiy-estetik metaforalar yetakchilik qiladi.

Ikkinchidan, ranglar semantikasidagi milliy o'ziga xoslik tarjima jarayonida "ekvivalentlik" muammosini keltirib chiqaradi. Masalan, inglizcha "blue blood" (aslzoda) birikmasini o'zbek tiliga "ko'k qon" deb tarjima qilish kognitiv xatolikka olib keladi, chunki o'zbek madaniyatida aslzodalik qon rangi bilan bog'lanmaydi.

Uchinchidan, innovatsion ta'lim texnologiyalari doirasida talabalarga tillarni o'rgatishda lingvomadaniy yondashuvdan foydalanish ularning sotsiolingvistik kompetensiyasini oshiradi. Rang metaforalarini qiyosiy o'rganish talabalarda "madaniyatlararo muloqot" ko'nikmasini shakllantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ter-Minasova S. G. Til va madaniyatlararo muloqot. - Moskva: Slovo, 2000.
2. Ashurova D. U. Matn tilshunosligi. - Toshkent: Tafakkur, 2012.
3. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms. - Berkeley, 1969.
4. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. - Oxford, 1992.
5. Safarov Sh. Pragmalingvistika. - Toshkent: Fan, 2008.

6. Rasulov R. O'zbek tili frazeologik lug'ati. - Toshkent, 2013.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. - Chicago, 1980.
8. Shukurov M. Til madaniyati. - Dushanbe: Irfon, 2011.
9. Kunin A. V. Kurs sovremennoy angliyskoy frazeologii. - Moskva, 1996.
10. Yusupov U. K. Kontrastiv tilshunoslik. - Toshkent, 2013.